DZIEJE NAJNOWSZE, ROCZNIK VI 1974, 1

PRZEGLĄD BADAŃ

HENRYK WISNER

ZBLIŻENIA
SPOŁECZEŃSTWO II RZECZYPOSPOLITEJ A KULTURA RADZIECKA
STAN BADAŃ *

„Nie zaprzyjaźniły się dotąd literatura polska i rosyjska. Bogactwa jednej pozostawały i pozostają nieznanymi dla drugiej i ta obojętność niemal zaciera ślady prawdziwego pokrewieństwa" [1]. Słowa te, które Adam Mickiewicz napisał już na zesłaniu (1827), miały stanowić program czasopisma „Irydy" i wynikały z przekonania, że warunkiem zbratania się jest wzajemne poznanie. Poecie nie dane było jednak przekonać się wówczas o słuszności swego sądu. Władze carskie, zdając sobie sprawę, że braterstwo ludów jest przeciwieństwem tyranii, odmówiły swej zgody na wydanie pisma.

Starania Mickiewicza i jego ocenę polsko-rosyjskich stosunków kulturalnych przypomniał po blisko stu latach Aleksander Brückner. Powodował się zresztą podobną intencją — chęcią zmiany istniejącego stanu: „powstał dziwny, niebywały niegdzieindziej fakt: stanęły obok siebie, w granicach imperium dwa społeczeństwa, dwie literatury [...] nie znające się, wyłączające się, wrogie sobie. My mówili o nich tylko z nienawiścią, oni o nas milczeli"[2]. Podobnie uważali i inni, nawet ci, którzy do kultury rosyjskiej nastawieni byli nieufnie: „Matuszka Wołga szumi, ale gdzieś daleko, a mogłaby przecież szumieć razem z nami [...]. A przecież rozumiemy dobrze, że jesteśmy dziećmi jednego plemienia". Zapisana przez Marię Kasprowiczową w jej *Dziennikach* uwaga męża wydaje się być w tym względzie nader charakterystyczna. Niemniej jednak owo zrozumienie nie znajdowało poważniejszego odzwierciedlenia w życiu, mimo że sytuacja była po temu w jakimś stopniu sprzyjająca. Koniec XIX i początek XX w. to przecież okres, w którym literatura polska, problem polski w ogóle cieszą się w Rosji znacznym zainteresowaniem. Liczne przekłady, recenzje, polemiki są odbiciem nastroju przyjaznego zainteresowania, tak znacznego, że liczba tego rodzaju faktów znajdzie równoważny odpowiednik dopiero w okresie II wojny światowej i latach po niej następujących. Rzecz jednak ciekawa, że mimo to Polacy z rzadka tylko pojawiają się na kartach utworów pisarzy rosyjskich.

Społeczeństwo polskie, zwłaszcza w zaborze rosyjskim, mimo licznych więzów krwi i osobistych przyjaźni (dość wspomnieć znajomość Augusta Cieszkowskiego i Mariana Zdziechowskiego z Lwem Tołstojem, Stefana Żeromskiego z Maksymem Gorkim, czy też małżeństwo Jana Kasprowicza z Marusią Buniną), pamiętne utraty niepodległości, fiaska zrywów powstańczych i krwawych tego konsekwencji, a także

---

* Pod pojęciem kultury rozumiemy „zespół wytworów materialnych i duchowych będących owocem działania określonej zbiorowości posiadającej własny odrębny byt historyczny" (Konrad Górski, *Z historii i teorii literatury*. Seria trzecia. Warszawa 1971, s. 9).

[1] A. Brückner, *O literaturze rosyjskiej i naszym do niej stosunku dziś i lat temu trzysta*. Lwów 1906, s. 3.

[2] Ibidem.

skutecznie zniechęcane do wszystkiego co rosyjskie przez prymitywną politykę wynaradawiającą, trwało w dumnej izolacji kulturalnej. Sytuację tę zmieniła I wojna światowa oraz rewolucja w sposób tylko pozornie zaskakujący. Mianowicie w społeczeństwie radzieckim obserwujemy spadek, w polskim zaś wzrost zainteresowania życiem bratniego przecież narodu. Przyczyny tego są dość wielorakie, wykraczające poza źródła stanu poprzedniego. Społeczeństwo rosyjskie w zasadzie wyszło z okresu szukania myśli przewodniej, z chaosu ideowego, który cechował je w sposób tak wyraźny w poprzednich dziesięcioleciach. W Polsce odzyskanie niepodległości obaliło jedną z podstawowych przyczyn, które utrudniały zbliżenie, przemiany zaś, jakie nastąpiły w Rosji, spowodowały, że dość powszechnie budziła ona teraz nadzieję, obawę lub zwykłą ciekawość. Siłą rzeczy odbiło to się i na sferze życia kulturalnego, ułatwiając utworom radzieckim drogę do odbiorcy polskiego[3]. Przestały one być ewenementem w naszym życiu kulturalnym, a zdarzało się, że niektóre powieści radzieckie — lub twórców będących aktualnie na emigracji — wychodziły równie szybko, a nawet szybciej w Warszawie niż Moskwie[4]. Także prezentowany krąg autorów był nader rozległy — od Lwa Tołstoja po Erenburga i Gorkiego, od Lenina, Kołłontaj i Krupskiej po Trockiego[5]. Niezależnie zaś od tłumaczeń istniała również możliwość sięgnięcia po oryginał. Warszawska księgarnia S. Strakuna oferowała nowości literatury radzieckiej, wysyłając na żądanie bezpłatne katalogi, Mieżdunarodnaja Kniga przyjmowała prenumeratę wszystkich gazet i czasopism wychodzących w ZSRR. Dosyć często grane były w teatrach polskich sztuki rosyjskie i radzieckie, dwukrotny pobyt tzw. Grupy Praskiej Teatru Stanisławskiego (1928 i 1929) pozwolił na bezpośredni kontakt z głośnym zespołem[6]. W latach 1926—1936 wyświetlono 59 filmów radzieckich[7]. W dziedzinie sztuk plastycznych należy odnotować wystawy sztuki polskiej i radzieckiej w Moskwie w Galerii Tretiakowskiej, o której informował plakat Z. Glinickiego, oraz w Warszawie (1933). W roku 1934 otwarta została w Muzeum Sztuki Współczesnej (Moskwa) sekcja polska, w Krakowie miała miejsce wystawa fotografii radzieckiej, upamiętniona plakatem Eryka Lipińskiego, w Warszawie książki, ilustracji i plakatu. Oczywiście nie znaczy to, by znajomość życia kulturalnego Związku Radzieckiego była w Polsce powszechna lub pełna. Nie można również mówić o jakimś jej wyrównanym poziomie przez całe dwudziestolecie. W połowie lat trzydziestych następuje w tej dziedzinie kryzys. Po roku 1936 filmy radzieckie znikają z ekranów kin, zmienia się również sytuacja w literaturze. Niemniej jednak moż-

[3] Odbicie tego znajdujemy w ówczesnych recenzjach: „Widz na sztuce sowieckiej ma jedno zdecydowane nastawienie. Chce wiedzieć, jak jest w Sowietach". AS rec. ze sztuki A. Afinogenowa, *Dziwak*, w Teatrze Nowe Ateneum, „Wiadomości Literackie" 1933, nr 33. „Zainteresowanie czytelnika przy rozważaniu sowieckiej powieści prawie bez reszty sprowadza się... do wymacania jak dalece książka daje świadectwo prawdzie". I. Krzywicka, rec. książki W. Weresajewa, *Siostry*. „Wiadomości Literackie" 1934, nr 16.

[4] Np. *Zbiegła wyspa* Wsiewołoda Iwanowa opublikowana w Moskwie w roku 1927, w tymże samym roku 1927 ukazała się w Warszawie. Ilii Erenburga *Burzliwe życie Lejzorka Rojtszwanca* wydane w Berlinie w roku 1927 czytelnik polski otrzymał w roku 1928.

[5] A. Kołłontaj, *Miłość trzech pokoleń. Siostry*, Lwów 1929; W. Lenin, *Dziecięca choroba „lewicowości"*. Warszawa 1933; L. Trocki, *Historia rewolucji rosyjskiej*. Warszawa 1933.

[6] Pobyt zespołu wywołał duże zainteresowanie. Pisze o nim Maria Dąbrowska w swoich wspomnieniach drukowanych w „Pamiętniku Teatralnym" 1973, współcześnie zaś A. Słonimski, *Moskiewski Teatr Artystyczny w Warszawie*. „Wiadomości Literackie" 1929, nr 21; T. Kończyc, *Na marginesie występów trupy Stanisławskiego*. „Scena Polska", 1929, z. 12.

[7] R. Koniczek, *Film radziecki w Polsce 1926—1966*. Warszawa 1968.

na zaryzykować hipotezę, że u schyłku II Rzeczypospolitej społeczeństwo polskie było — lub być mogło — dość dobrze zorientowane w kierunkach i poziomie literatury oraz sztuki radzieckiej. Jak dalece dobrze? Brak syntezy dziejów literatury, teatru, filmu tego okresu, także monografii wielu wybitnych twórców, grup artystycznych oraz kierunków rzutuje na wyniki badań. Naturalnie, o ile chcemy wyjść poza krąg przetłumaczonych i wydanych książek, liczbę premier teatralnych i filmowych, wystaw itp. Nie są to wprawdzie rzeczy bez znaczenia, przeciwnie, stanowią jednak tylko punkt wyjścia dalszych rozważań. Kwestią podstawową jest recepcja dzieła w obcym środowisku, a także motywy determinujące taką czy inną postawę twórców oraz odbiorców. Jednym słowem całokształt czynników politycznych, kulturalnych i społeczno-gospodarczych, tkwiących swymi korzeniami w przeszłości, ale i wynikających z realiów dnia dzisiejszego.

Polska i Rosja, Jaśnie Pańska i Bolszewia, II Rzeczpospolita i Związek Radziecki... W szeregach bojowników rewolucji walczyły tysiące Polaków, liczni Rosjanie, przyszli rewolucjoniści oraz przyszli białogwardziści mieszkali na ziemi polskiej i współpracowali z Polakami. Wielu Polaków, którzy i przed wybuchem wojny i podczas niej przebywali na ziemi rosyjskiej, po uspokojeniu nawałnicy wróciło do kraju. Czasem zostawiali poza sobą przeszłość — dorobek całego życia, czasem widzieli przyszłość dopiero przed sobą — szli z myślą przebudowy Ojczyzny. „Macie wy odwagę Lenina?" — pytanie to zadawano zapewne nie tylko na kartach powieści. Względy ideowe, ogólnoludzkie krzyżowały się z pobudkami patriotycznymi, chęć zniesienia krzywdy społecznej nie zawsze szła w parze z trwającym przez pokolenia pragnieniem odzyskania niepodległości w jej suwerennym kształcie. Problem narodowy czasem rozumiany jako nacjonalbolszewizm zaciąży m.in. na stosunku Polonii Radzieckiej do twórczości nie tylko współczesnej, ale i dawnej, spowoduje np. negatywne osądzenie romantyków, z Mickiewiczowskim *Panem Tadeuszem* na czele. Inna budząca dyskusje kwestia, to praktyczne konsekwencje rzuconego w roku 1920 przez II Kongres III Międzynarodówki hasła samoistnej kultury proletariackiej, a więc i negacji dotychczasowego dorobku ludzkości[8]. Sfera życia kulturalnego bardziej może niż jakakolwiek inna nie pozwala jednak zamknąć się w ramach cezur, doktryn czy postanowień, uchyla się przed zawarciem w suchych formułach. Stanowi to zresztą o jej niezniszczalności — tylko świadomość ciągłości historycznej jest gwarancją słuszności idei głoszonych dziś z myślą o jutrze. Stąd też i lewica polska w kraju nie była skłonna do przyjęcia „obrazoburczej" tezy[9].

*

Lata 1914—1918 stworzyły w dziejach obu narodów nową sytuację: Polska odzyskała niepodległość, Rosja stała się państwem socjalistycznym. Miało to wpływ na stosunki polityczne, ale kształtowało także w specyficzny sposób i społeczeństwa. W jaki sposób odbiło się na wzajemnym oddziaływaniu? W tym wypadku musimy poprzestać raczej na zasygnalizowaniu zjawiska, zwłaszcza że przyjmowanie obcych elementów, choć świadczy o chłonności kultury, nie określa bynajmniej stosunku do kręgu, z którego owe elementy się wywodzą. Przykładem mogą być silne wpływy tatarskie i tureckie w Polsce w XVI i XVII wieku, a więc w okresie, kiedy w Rzeczy-

---

[8] W. Filler, *Na lewym torze. Teatr Witolda Wandurskiego*. Warszawa 1967, s. 21.

[9] Idem, *Polska lewica społeczna wobec oświaty w latach 1919—1939*. Warszawa 1960; M. Meglicka, *Prasa KPRP 1918—1923*. Warszawa 1968; M. Kierczyńska, *Z działalności KPP na froncie kulturalnym* (w:) *KPP. Wspomnienia z pola walki*. Warszawa 1951.

pospolitej stosunek do tych społeczeństw był co najmniej niechętny. W przypadku Polski i Związku Radzieckiego, obok czynnika narodowościowego, ważną rolę odgrywały przecież jeszcze i względy klasowe, co w efekcie identyfikowania czynnika ideologicznego, tj. idei komunistycznej, z racją stanu państwa radzieckiego tworzyło nową jakość. Implikuje to oceny prezentowanych postaw — zmusza do pewnego ich stopniowania — ale jednocześnie utrudnia zarysowanie przeciwstawnych wielkości. Jakie bowiem całości czy raczej ich elementy mamy sobie przeciwstawić? Z obu stron trudno mówić o jednorodności — w Związku Radzieckim trwają dyskusje nad kształtem kultury proletariackiej (vide silna i utalentowana grupa tzw. *poputczikow*, czyli współwędrowców) oraz stosunkiem do twórczości emigrantów. Ci ostatni czasem wracali do Ojczyzny (np. A. Bieły j, A. Tołstoj), czasem nie, ale przez obce społeczeństwa — w tym polskie — uważani byli za twórców rosyjskich. Zasadniczy rozdział nastąpi dopiero w drugiej połowie lat dwudziestych, kiedy ów dość nieokreślony stan pocznie krzepnąć. Zasadniczy, bowiem i później zdarzały się powroty (Maryna Cwietajewa), a utwory emigrantów niekiedy nadal święciły triumfy w Ojczyźnie. (*Dom Turbinów*, teatralna wersja *Białej Gwardii* M. Bułhakowa grany był na deskach MCHAT-u od roku 1926, wzbudzając powszechny aplauz. Jak wspomina W. Niekrasow, spektakl oglądał nawet Stalin i to kilkanaście razy.) Niemniej jednak postępujące przemiany w życiu politycznym kraju spowodowały, że „liczba pisarzy, których twórczością się zajmowano, ograniczona została do minimum" [10]. W Polsce istniały silne mniejszości narodowe, które utrzymały, a niekiedy pogłębiły istniejący przedział. Mniejsze znaczenie w procesie tworzenia kultury ogólnonarodowej miały natomiast różnice klasowe. Stąd też i w naszych rozważaniach nad wzajemnym stosunkiem i oddziaływaniem obu społeczeństw wydaje się konieczne skupić uwagę na elemencie dominującym, tj. na rdzennie polskim (aczkolwiek nie pozostawał on bez wpływu — dwustronnego — na pozostałe) i będącej *in statu nascendi* kulturze radzieckiej opartej na dorobku kultury rosyjskiej. Same badania winny być prowadzone dwutorowo: po pierwsze, należy zbadać materialne wytwory kultury, po drugie — przyczyny i skutki ich powstania. W zakres pierwszego kierunku wchodzi analiza liczby oraz doboru przekładów i opracowań wydanych w danym państwie, a związanych z drugim, liczby i recepcji spektakli teatralnych i filmowych, wystaw artystycznych, także konferencji i spotkań naukowych, ich rangi środowiskowej oraz społecznej. Zakres drugi, ważniejszy, obejmuje analizę wpływu elementu obcego na twórcę, a w konsekwencji i jego twórczość, a przede wszystkim recepcji przez społeczeństwo wpływów obcych. Niestety, nasza znajomość zjawisk i procesów kulturalnych owej doby, w ogóle wiedza o społeczeństwie II Rzeczypospolitej, jest nadal niepełna. W dodatku nieliczne z tej dziedziny opracowania problemom kultury poświęcają stosunkowo mało miejsca[11]. Nie ulega zaś wątpliwości, że przemiany, jakie nastąpiły w obu społeczeństwach w okresie dwudziestolecia międzywojennego, musiały rzutować na ich zdolność odbioru obcych wpływów kulturalnych. W Rosji wyrastało pokolenie wychowane w szkole radzieckiej, w Polsce — niewoli już tak dobrze nie znające, a więc mające inny stosunek do Rosji. (Tu nasuwa się uwaga, że na terenach dawnego Królestwa Kongresowego znacznie obniżyła się znajomość języka rosyjskiego, co z kolei ograniczyło możność sięgnięcia po wydania oryginalne.) Następowały zmiany w po-

---

[10] W. Orłow, *Szkice o poezji rosyjskiej*. Warszawa 1972, s. 1.

[11] M. M. Drozdowski, *Klasa robotnicza Warszawy. Skład i struktura społeczna*. Warszawa 1968; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Robotnicy przemysłowi w Polsce. Materialne warunki bytu 1918—1939*. Warszawa 1971; J. Żarnowski, *Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918—1939*. Warszawa 1964; *Polska klasa robotnicza. Studia historyczne* pod red. S. Kalabińskiego. Warszawa 1970—1973.

ziomie życia, w układach społecznych, gospodarczych, politycznych, tak w płaszczyźnie międzynarodowej, jak i wewnętrznej. W jakich zatem kręgach czytano wiersze i powieści radzieckie (rosyjskie) w roku 1921 i 1939? Jaką rolę odgrywał czynnik artystyczny, jaką zaś ideowy, a nawet zwykła ludzka ciekawość? Jaki był stosunek do ZSRR i ewentualnej polsko-radzieckiej współpracy kulturalnej oraz państwowej? Pomocna w szukaniu odpowiedzi na te i inne jeszcze pytania może być analiza pamiętników inteligencji, robotników, chłopów[12], a także ocena wielkości nakładów, poziomu wydawnictw, cen książek itp.

Pobieżny przegląd cen wydawanych w Polsce książek autorów rosyjskich i radzieckich (przekładów i oryginałów) wskazuje, że nie wyróżniają się one od innych[13]. Czy znaczy to, że docierały lub mogły docierać do środowisk robotniczych, a nawet chłopskich? Problem czytelnictwa w Polsce międzywojennej znany jest, niestety, nader fragmentarycznie. Z analizy wydatków rodziny robotniczej w latach trzydziestych wynika, że wysokość wydatkowanych na cele kulturalne i społeczne sum była różna nie tylko w poszczególnych grupach zarobkowych, co jest zrozumiałe, ale także w poszczególnych ośrodkach przemysłowych. Zestawienie Warszawy, Zagłębia Dąbrowskiego i Łodzi wskazuje na zasadniczą przewagę pierwszej i znaczne pozostawanie w tyle ostatniej[14]. Dane zawarte w sprawozdaniach bibliotek klasowych związków zawodowych (243 placówki, 93 542 woluminy) pozwalają stwierdzić, że *Moje dzieciństwo* Gorkiego (obok *Jaskółki* G. Daniłowskiego) było książką najchętniej wypożyczaną z tzw. kompletów ruchomych ZZ Kolejarzy (1926). Oprócz Gorkiego domagano się książek Tołstoja, Dostojewskiego, także Amfiteatrowa, Lenina, Mereżkowskiego. W ogóle jednak, rzecz znamienna, książki te wypożyczone były przede wszystkim przez robotników starszych i to na wschodnich terenach państwa[15]. Dostojewski i Tołstoj wymieniani są wśród autorów najczęściej czytanych również w placówkach Towarzystwa Bibliotek Powszechnych, nie interesowano się tam natomiast autorami współczesnymi[16]. Owa geografia czytelnicza zasługuje na baczniejszą uwagę. Pisarzy rosyjskich i radzieckich spotykamy na odległych miejscach (98 — Dostojewski) wśród najchętniej czytanych autorów w Krakowie[17], jednocześnie zalecani są do bibliotek ogólnokształcących (oświatowych) i gminnych[18].

Ciekawa, a zarazem pożyteczna dla analizy atrakcyjności powieści rosyjskich

---

[12] *Pamiętniki chłopów*, t. 1—2. Warszawa 1935—1936; *Robotnicy piszą*. Kraków 1938; *Pamiętniki bezrobotnych*. Warszawa 1933.

[13] I. Erenburg, *10 HP*. Warszawa 1932 — 6 zł; idem, *Król zapałczany*. Warszawa 1932 — 9 zł; idem, *Fabryka snów*. Warszawa 1933 — 7 zł. W tymże czasie wydana *Zazdrość i medycyna* (Warszawa 1932) M. Choromańskiego kosztowała 8 zł. A przecież Erenburg był jednym z najbardziej popularnych w Polsce pisarzy radzieckich i rosyjskich. Droższe były książki importowane: *Ispanija* tegoż Erenburga — 10 zł, *Portriety sowietskich pisatielej* M. Słonimskiego — 8 zł, *Junkiera* A. Kuprina — 15 zł.

[14] F. Gross, *Proletariat i kultura. Warunki społeczne i gospodarcze kultury proletariackiej*. Warszawa 1938.

[15] Z. Hryniewicz, *Czytelnictwo w bibliotekach robotniczych związków zawodowych*. Warszawa 1932.

[16] W. Dąbrowska, *Towarzystwo Bibliotek Powszechnych w Warszawie. Sprawozdanie 1923—1927*, Oprac..... Warszawa 1928; H. Rusin, *Pracowałam w bibliotece Wiedza* [w:] *Wspomnienia komunistów śląskich*. Katowice 1962.

[17] M. J. Ziomek, *Czytelnictwo powieści*. Kraków 1931; idem, *Czytelnictwo powieści w Polsce w świetle cyfr*. Kraków 1933.

[18] *Książka w bibliotece. Katalog informacyjny*. Praca zbiorowa pod red. W. Dąbrowskiej ze współudz. J. Muszkowskiego. Warszawa 1934; *Biblioteka gminna. Katalog podstawowy, wskazówki praktyczne*. Praca zbiorowa pod red. W. Dąbrowskiej. Warszawa 1939.

i radzieckich jest inicjatywa reklamowa „Kuriera Warszawskiego” (1927) i „Wiadomości Literackich” (1934). Kurier oferował w zamian za wypełnienie kuponu zamieszczonego w piśmie komplet dzieł Lwa Tołstoja (28 tomów). Wiadomości, za terminowe odnowienie prenumeraty kwartalnej i pozyskanie nowego prenumeratora wyznaczyły premię: 2 spośród 20 wymienionych w załączonym wykazie książek. Siedem z nich były to powieści rosyjskie i radzieckie: Dostojewskiego *Idiota* oraz *Zbrodnia i kara* (2-tomowe, każdy tom oddzielnie), Ławreniewa *Drzeworyt*, Tichonowa *Gazy, gazy* oraz Weresajewa *Siostry*. Pamiętać też należy, że niektóre tłumaczenia wychodziły w ramach tzw. Biblioteki Groszowej (np. L. Tołstoja *Czyja wina?* i *Sonata Kreutzerowska*, Czechowa *Śmierć urzędnika* — dwukrotnie, w roku 1926 i 1938, *Opowieść nieznajomego*, Gorkiego *Chan i jego syn*), co określa w pewnym stopniu ich zasięg i odbiorców.

*

Problem wzajemnych stosunków II Rzeczypospolitej i Kraju Rad, choć należy do zasadniczych w naszym dwudziestoleciu międzywojennym, nie został jeszcze opracowany całościowo. Publikację syntezy zapowiada Instytut Krajów Socjalistycznych PAN, a tymczasem zmuszeni jesteśmy korzystać z prac cząstkowych. Wymienienie wszystkich zajęłoby zbyt wiele miejsca, już obecnie bowiem jest to temat sam w sobie. Rezygnując więc z ich omówienia, choćby nawet w sposób najbardziej skrótowy, tym silniej należy podkreślić konieczność uwzględnienia aspektu politycznego w badaniach nad wzajemnym oddziaływaniem kulturalnym dwu społeczeństw[19]. Pamiętać jedynie należy, że choć *spiritus flat ubi vult*, warunki rozwoju kultury były inne w każdym z omawianych państw i dlatego ukazanie się takich lub innych wydawnictw, ich liczba, wielkość nakładów itp. mają różną wymowę w odniesieniu do Polski i do Związku Radzieckiego.

Zgodnie z treścią poczynionych na wstępie uwag, rozważania nasze przebiegać winny w trzech płaszczyznach. Pierwszą tworzy obraz obu społeczeństw, polskiego oraz radzieckiego, i ich wzajemny stosunek, następne, ściśle wiążące się z poprzednią, to postawa twórców, a także znajomość obcej kultury i jej odbicie we własnej. Odpowiedzi na problem pierwszy oczekiwać należy od historyków, dalsze leżą przede wszystkim w gestii historyków sztuki i literatury, zwłaszcza filologów — polonistów oraz rusycystów[20]. Oznacza to, że nie tylko metody badań, ale i materiał źródłowy będzie charakterystyczny dla każdej z wymienionych dyscyplin. Będą to: pamiętniki, materiał archiwalny obrazujący poczynania i intencje odpowiednich instytucji, grup i jednostek, zestawienia bibliograficzne, prasa, wreszcie, a może przede wszystkim, teksty literackie i dzieła sztuki, słowem wszystkie dane umożliwiające zapoznanie się ze stanem wiedzy i stosunkiem do kultury drugiego narodu. Pamiętajmy też, że w omawianym okresie film zaczyna stawać się zjawiskiem masowym, podobnie zresztą jak i radio. Stąd nierównomierne znaczenie prasy w toku całego dwudziestolecia. Mimo to zamieszczane na łamach dzienników recenzje, reportaże, czasem informacje o reakcji czytelników stanowią źródło niezwykle ważne. Szczególną uwagę, z racji

---

[19] Instytut Krajów Socjalistycznych przygotowuje obecnie do druku tom źródeł i materiałów poświęconych zagadnieniom stosunków kulturalnych polsko-radzieckich doby międzywojennej. Niezależnie od tego pewne dane znaleźć można w wydawnictwie: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich* t. 1—7, Warszawa 1962—1972. Z wydawnictw radzieckich: *Antifaszystskij Kongriess rabotnikow kultury wo Lwowie w 1936. Dokumienty i matieriały*. Lwow 1956.

[20] O toczących się wśród rusycystów dyskusjach zob.: E. Pawlak, *Uwagi nad stanem polskiej rusycystyki*. „Miesięcznik Literacki”, 1973, nr 6, s. 40—58.

ich rangi i poziomu, należy zwrócić na „Wiadomości Literackie", które to pismo poświęcało Związkowi Radzieckiemu i problemowi optymalnego do niego stosunku wiele miejsca. Przykładem może być przeprowadzona przez Redakcję (1933) ankieta zatytułowana „Pisarze polscy a Rosja Sowiecka". Począwszy od numeru 38 opinie swoje prezentowali: Karol Irzykowski, Marian Zdziechowski, Janusz Korczak, Wanda Melcer, Julian Tuwim, Maria Kuncewiczowa, Zofia Nałkowska i inni. Większość z nich, a nie byli to przecież ludzie wyobcowani ze społeczeństwa, wystąpiła w roli rzeczników zbliżenia między obu państwami, i to zarówno w płaszczyźnie politycznej, jak i każdej innej. Kolejną cenną inicjatywą pisma było wydanie numeru „radzieckiego" (47, 518, 1933), w całości wypełnionego pracami 39 literatów i działaczy radzieckich, wśród nich Karola Radka, którego artykuł otworzył numer. Nazwisko Radka niebawem ponownie pojawiło się na łamach „Wiadomości Literackich", mianowicie w wyniku przedruku z „Izwiestii" jego artykułu *Polska powieść rewolucyjna* (nr 35, 1934). Zawarte w nim tezy odnośnie do *Kordiana i chama* wywołały replikę — *Bronię się* — Leona Kruczkowskiego (nr 42, 1934).

„Wiadomości Literackie" zajmowały, jak wspomnieliśmy, miejsce czołowe, ale nie były bynajmniej odosobnione w swym zainteresowaniu Krajem Rad. Wspomnieć tu można, nie dbając już o chronologię i gatunek, takie czasopisma jak: „Sztuki Piękne", które również wydały numer „radziecki" (maj 1933), „Sygnały", „Robotnik", „Głos Narodu"[21].

W większym stopniu umknęły uwagi badaczy radio, film, a częściowo i teatr, które z racji swej dostępności stanowią niezwykle ważny czynnik kształtowania opinii, a jednocześnie dają możność poznania gustów społeczeństwa. Jeśli pominąć opracowania ogólne, jak również rozrzucone w różnych czasopismach recenzje, posiadamy, jak dotąd, właściwie jedną tylko pracę: R. Koniczka[22]. Należy zaznaczyć, że film i teatr były dziedzinami, w których ingerencje cenzury były szczególnie dotkliwe. Jaskrawym tego przejawem był zakaz wyświetlania w Polsce zakupionego już filmu S. Eisensteina *Pancernik Potiomkin*, a także kłopoty Leona Schillera związane z jego lwowską inscenizacją sztuki S. Tretjakowa *Krzyczcie Chiny!* Te ostatnie zakończyły się zresztą zwycięstwem reżysera, który swoją inscenizację zaprezentował Warszawie (Nowy Teatr Ateneum), a wcześniej Łodzi (Teatr Miejski). Również w Łodzi, w tymże Teatrze Miejskim, wystawiony został (1936) dramat Gorkiego *Jegor Bułyczow i inni*. Była to jedyna w okresie międzywojennym inscenizacja poza granicami ZSRR.

Jeśli chodzi o filmy polskie w Związku Radzieckim, nie dysponujemy wyczerpującymi danymi. Można jednak przyjąć, że ze względu na słaby poziom artystyczny i wymowę ideologiczną nie trafiły one na ekrany kin ZSRR.

Nieco lepsza, choć bynajmniej nie zadowalająca sytuacja istnieje w dziedzinie dziejów teatru. Stosunkowo dobrze znana jest historia sceny polskiej w Kijowie[23], natomiast o inscenizacjach sztuk polskich na scenach radzieckich wiemy niewiele. Obserwowano jednak wydarzenia w polskim życiu teatralnym: w lipcowym numerze (1934) czasopisma „Teatr i Dramaturgia" Paweł Ettinger zamieścił artykuł w związku

---

[21] W. P. Szymański, *Z dziejów czasopism literackich w dwudziestoleciu międzywojennym*. Kraków 1970; A. Paczkowski, *Prasa polskich partii chłopskich w latach 1918—1931*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" t. 8, z. 3; E. Rudziński, *O koncernach „prasy czerwonej" i IKC 1926—1936*. Ibidem t. 7, z. 1; A. Świecki *„Sygnały" (1933—1935)*. Ibidem t. 7, z. 2; B. Ługowski, *„Miesięcznik Nauczycielski" 1935—1937*. Ibidem, t. 2; Meglicka, op. cit.

[22] Koniczek, op. cit.

[23] J. Iwaszkiewicz, *Stanisława Wysocka i jej kijowski teatr „Studia"*. Warszawa 1963; Z. Wilski, *Stanisława Wysocka*. Warszawa 1965; J. Koenig, *Pięćdziesiąt lat teatru ZSRR (1917—1967)*. „Pamiętnik Teatralny" 1967, z. 3.

z 30-leciem (!) Teatru Polskiego w Warszawie. W Polsce uwaga badaczy skupiła się na problemie wpływów Stanisławskiego na Osterwę i w ogóle na teatr polski, a także na osobie Witolda Wandurskiego[24]. Kwestia repertuaru i reakcji publiczności nie zostały jeszcze opracowane. Wydaje się, że do najczęściej granych sztuk rosyjskich należały *Żywy trup* i *Sonata Kreutzerowska* Lwa Tołstoja oraz *Ten, którego biją po twarzy* L. Andrejewa[25]. Nieoczekiwana porażka stała się natomiast udziałem Tuwimowskiej adaptacji *Płaszcza Gogola* (premiera 6 kwietnia 1934 r., teatr Nowa Komedia w Warszawie). I to pomimo wspaniałej kreacji Stefana Jaracza, o której Józef Wittlin pisał w „Wiadomościach Literackich" (nr 22, 1934): „Myślę, że zbliżenie kulturalne Polski z Sowietami wiele zyskałoby na tem, gdyby piękną przeróbkę Gogolowskiego Płaszcza zagrał Jaracz w Moskwie". Po 28 spektaklach, mimo prób ratowania sztuki, musiała ona zejść z afiszy, walnie przyczyniając się do krachu teatru.

Problem repertuaru teatrów polskich wymaga dalszych badań, tymczasem pomocą służą liczne zresztą monografie poszczególnych scen i wspomnienia ludzi teatru[26]. Należy dodać, że przemiany zachodzące w sztuce radzieckiej, poziom i rozmach teatru i filmu w ZSRR budziły w polskich kołach artystycznych duże zainteresowanie[27].

Odrębna kwestia to teksty radzieckie w repertuarze zespołów artystycznych, wywodzących się ze środowisk studenckich i robotniczych[28].

Stosunkowo najbardziej korzystna sytuacja panuje w zakresie badań nad literaturą. Bez obawy popełnienia poważniejszej omyłki możemy powiedzieć, że problematyka stosunków polsko-rosyjskich w wieku XIX, a nawet w całym okresie przedrewolucyjnym, opracowana została w stopniu co najmniej zadowalającym. Przestrzec jedynie należy przed utożsamianiem społeczeństwa polskiego ze społeczeństwem polskim zaboru rosyjskiego — znajomość literatury rosyjskiej, i to zarówno z racji bariery językowej, jak i stosunku do zaborcy, była różna w poszczególnych dzielnicach.

Na uznanie zasługuje również stan badań dwudziestolecia międzywojennego. Danych, mówiących o tym, co docierało do społeczeństwa polskiego doby II Rzeczypospolitej, posiadamy dość dużo. Do materiałów zawierających podstawowe wiadomości na

---

[24] I. Schiller, *Stanisławski a teatr polski*. Warszawa 1965; L. Gall, *Mój teatr*. Kraków 1963; *O zespole Reduty. Wspomnienia*. Warszawa 1970; Filler, op. cit.; H. Karwacka, *Witold Wandurski*. Łódź 1968; E. Csato, *Polski teatr współczesny pierwszej połowy XX wieku*. Warszawa 1967.

[25] *Żywy trup* w latach 1922—1929 miał co najmniej 5 inscenizacji, *Sonata Kreutzerowska* — 7 w okresie 1925—1930.

[26] Wykaz opracowań musiałby liczyć kilkadziesiąt pozycji. Dane w tym względzie zawiera S. Strausa *Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce, Druki zwarte i ulotne*. Warszawa 1957. Z prac bardziej przekrojowych wydanych po roku 1959 wymienić należy: Csato, op. cit.; J. Iwaszkiewicz, *Teatr Polski w Warszawie 1938——1949*. Warszawa 1971; E. Krasiński, *Teatr Jaracza. Ateneum 1928—1939*. Warszawa 1970; M. Sobański, *Teatr Polski na Śląsku 1922—1939*. Katowice 1963.

[27] P. W. Szymański, *Neosymbolizm*. Kraków 1973. M. Berman, *Plakat radziecki*. „Reklama" 1935, nr 3/4. B. Dąbrowski *Biomechanika Meyerholda*. „Gazeta Artystów". Tygodnik Artystyczno-Społeczny R. I, 1934, 13 X; *Drogi filmu sowieckiego*, wywiad A. Czerwińskiego z dr A. Taldym. „Sygnały" 1936, nr 16; *Ludzie polskiego teatru a teatr rosyjski i radziecki w okresie międzywojennym*. Warszawa 1956, Biblioteczka TPPR, nr 9.

[28] Ze wspomnień J. Tuwima wiadomo, że teksty W. Majakowskiego inscenizowane były w roku 1922 przez grupę studentów warszawskiego Uniwersytetu Ludowego oraz, w roku 1923, przez zespół „Sceny Robotniczej" w Łodzi (J. Tuwim, *Pisma prozą*. Warszawa 1962, s. 771). Wcześniej, bo w roku 1921, ukazała się nakładem Sceny i Lutni Robotniczej A. Gastiewa *Poezja czynu robotniczego* w tłumaczeniu H. Krahelskiej. W roku 1936 wydawany przez ZNP „Teatr Szkolny" wydrukował humoreskę A. Czechowa, *Ciepłe kluski* w opracowaniu Natalii Zarembiny. Fragmentaryczne dane wymagaja ieszcze pełniejszego opracowania.

ten temat zaliczyć należy bibliografie rejestrujące oraz opracowania bibliograficzno-literackie twórczości poszczególnych autorów. Do najważniejszych należy *Urzędowy wykaz druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej i druków polskich lub Polski dotyczących wydanych za granicą*, który obejmuje lata 1928—1939. W roku 1933, z okazji wystawy „Książka polska zagranicą", ukazał się jej katalog opracowany przez Aleksandra Guttry i Jana Muszkowskiego, a 2 lata później wydano nakładem Oddziału Polskiego Biblioteki im. Lenina pracę F. Fryszmanowej *Książka polska w ZSRR w roku 1934*. W Związku Radzieckim opublikowano ponadto szereg artykułów poświęconych książce radzieckiej za granicą[29], a także — po II wojnie światowej — obszerne bibliografie poświęcone przekładom na język rosyjski, m.in. Mażejki i Samasejki, Morszczinera i innych[30].

Pierwsze opracowania współczesnej literatury polskiej ukazują się w ZSRR w latach dwudziestych, wśród nich ważne ze względu na pozycję autorów publikacje Karola Radka oraz Henryka Kamieńskiego[31]. Tom I *Historii literatury polskiej* Kamieńskiego (lata 1875—1905) dotarł zresztą do kraju, ale zastosowane przez autora kryterium klasowe oceny dzieł literackich nie znalazło aprobaty. Karol Irzykowski w zamieszczonej w „Wiadomościach Literackich" (nr 28, 1933) recenzji pisał dość złośliwie: „jednej rzeczy nie ma w tej literaturze Kamieńskiego, albo jest jej za mało: literatury [...] Wszędzie ma na oku przede wszystkim strategię i taktykę ruchu robotniczego".

Z badaczy nieradzieckich okresu międzywojennego wspomnieć należy Sergiusza Kułakowskiego, a zwłaszcza jego pracę o wpływie nowej liryki rosyjskiej na twórców polskich oraz opracowany przez niego tom przekładów współczesnych poetów polskich[32], adresowany do czytelnika rosyjskiego.

W okresie powojennym badania uczonych radzieckich w dalszym ciągu skupiają się na lewicowym nurcie literatury polskiej. W roku 1965 ukazuje się praca W. Wiediny o prozie proletariackiej dwudziestolecia międzywojennego, a w 1969, pod auspicjami Akademii Nauk ZSRR, *Rewolucyjna literatura Polski lat 20—30-tych*[33]. W tym samym okresie zostały opublikowane prace omawiające wpływ Rewolucji Październikowej na literatury Europy Wschodniej[34].

---

[29] *Sowietskaja kniga za rubieżom*. „Litieraturnyj kritik" 1933, nr 6; A. Krupnow, *Sowietskaja kniga za rubieżom*. „30 dniej" 1933, nr 9; A. Pajewskaja, *Sowietskaja kniga za rubieżom*. „Dietskaja litieratura" 1938, nr 20.

[30] A. Mażejka, L. Samasejka, *Swiazi bełaruskoj literatury z literaturami zarubeżnych sławianskich narodow 1906—1962. Bibliografia*. Mińsk 1963; M. Morszcziner, *Chudożestwiennaja litieratura stran narodnoj diemokracyi w pieriewodach na russkij jazyk. Bibliograficzeskij ukazatiel. Polsza (koniec XVIII w. — 1950 g.)*. Moskwa 1951; T. Balasowa, O. W. Jegorow, A. N. Nikolukin, *Sowietskaja litieratura za rubieżom 1917—1960*. Moskwa 1962.

[31] H. S. Kamieński, *Pół wieku literatury polskiej*, t. 1: *(1875—1905)*, Moskwa 1931; Idem, *O sowriemiennoj polskoj litieraturie*. „Krasnaja Now" 1928, nr 11; M. Żywau, *Rewolucyjnaja poezija Polsci*. „Sowieckaja Biełorus" 1929, 14 snieżnja; A. Sałagub, W. Tałaj, *Kryzis polskoj burżuaznoj literatury i literatura polskogo proletaryjata*. „Zwiezda" 1931, 19 zilunja; A. Sałagub, *Literatura polskogo proletaryjata*. „Maładnjak" 1931, nr 12; S. Fenigsten, *Litieratura sowriemiennoj Polszy*. „Oktiabr'" 1935, nr 3; C. Budinskaja, *Polskaja rewolucyjnaja literatura*. „Literatura i mastactwa" 1936, 16 studzenja. F. Gartman, *Litieratura Polszy i Zapadnoj Biełorusi w poiskach faszyzma*. „Raboczij" 1937, nr 10.

[32] S. Kułakowskij, *Der Einfluss der neuen russischen Lyrik auf die polnischen Dichter*. *„Slavische Rundschau"*, Berlin — Prag Jhg III, 1931, nr 1; *Sowriemiennyje polskije poety w oczerkach i w pieriewodach Michaiła Choromanskogo*. Berlin 1929.

[33] W. Wiedina, *Polska proletarska proza mizwoennogo dwadcatilittja (1918—1939)*. Kyiw 1965; *Riewolucyonnaja litieratura Polszy 20—30-ch godow*. Moskwa 1969.

[34] *Iskusstwo riewolucyjej prizwannoje. Oktiabr' i rozwitije iskusstwa stran Wo-*

W Polsce pierwsze opracowania o bardziej ogólnym charakterze pojawiły się również już w latach dwudziestych (W. Radziwonowicz, K. W. Zawodziński, W. Strzemiński) i mimo swych braków wzbogaciły wiedzę społeczeństwa nazwiskami twórców jeszcze w Polsce nie znanych[35]. W roku 1930 opublikował nakładem Księgarni F. Hoesicka swą *Literaturę rosyjską* E. A. Lackij. O wiele wcześniej, bo w roku 1923, z postulatem podjęcia poważniejszych niż dotąd badań nad literaturą rosyjską wystąpił Wacław Lednicki. Jego też wysiłkom zawdzięczać należy rozwój rusycystyki w Krakowie[36]. Obok Krakowa należy wspomnieć Lwów, gdzie, począwszy od roku 1933, miał wykłady z historii literatury rosyjskiej Teodor Parnicki, a także i Wilno, gdzie działał Marian Zdziechowski. Korzystnie zapisało się na tym polu również i Polskie Towarzystwo dla Badań Europy Wschodniej i Bliskiego Wschodu.

W roku 1932 ukazała się historia literatury radzieckiej (*Literatura w ZSRR*) S. Baczyńskiego oraz szkic R.Blutha *Literatura rosyjska*, zamieszczony w „Roczniku Literackim" (1932). Kilkunastostronicowa praca Blutha jest tym bardziej interesująca, że jej autor nie zadowolił się samym opisem, lecz, podkreślając sprzyjającą dalszemu zbliżeniu atmosferę, poddał krytyce dotychczasowy kierunek badań: „korzystając z tego, że sama historia postawiła krzyż nad wieloma najdrażliwszymi sprawami między Polską a Rosją zachodzącymi — można [...] przejść do rzeczy ważniejszych niż... motywy antypolskie czy filopolskie, takie czy inne w literaturze rosyjskiej".

Dwie kolejne prace o szerszych ramach chronologicznych wyszły spod pióra Sergiusza Kułakowskiego: *Proza rosyjska po wojnie światowej* („Pamiętnik Warszawski" 1931, nr 5) i *Pięćdziesiąt lat literatury rosyjskiej (1884—1934)* (Warszawa 1939). Następna, mająca charakter tylko zarysu, ukaże się po blisko 30 latach. Będzie to praca A. Drawicza *Literatura radziecka 1917—1967*, opublikowana w Warszawie w roku 1968.

Wydana w Moskwie praca J. Leszczyńskiego (Leńskiego) *Proletariacka kultura i oświata w Rosji Sowieckiej* (1920) w kraju była zapewne nie znana.

W roku 1934 ukazał się w „Wiadomościach Literackich" (nr 43) szkic Józefa Wittlina *Sowiecka literatura ludowa* pełen uznania dla tłumaczonych w Polsce utworów pisarzy radzieckich, zwłaszcza Szołochowa.

Spośród wydawnictw powojennych z konieczności ograczyć się musimy tylko do kilku tytułów: *Problemy literatury polskiej lat 1890—1939*, *Droga przez półwiecze*, *O wzajemnych powiązaniach literackich polsko-rosyjskich*, *O potrzebie historii literatury*[37]. Z wydawnictw monograficznych odrębne miejsce zajmują prace Jadwigi Urbańskiej[38].

Obszerną grupę stanowią wydawnictwa omawiające twórczość, recepcję i wzajem-

---

stocznoj Jewropy 1920-ch 1930-ch godow. Moskwa 1972; *Oktiabr'skaja riewolucyja i sławianskije litieratury*. Moskwa 1967.

[35] W. Radziwonowicz, *O współczesnej literaturze rosyjskiej*, „Rzeczpospolita" 1922, nr 101; W. Strzemiński, *O sztuce rosyjskiej notatki*. „Zwrotnica" 1922, nr 3; K. W. Zawodziński, *Z ruchu literackiego w Rosji*. „Przegląd Warszawski" 1922, nr 9.

[36] W. Lednicki, *W obronie cara i prawosławia. Z rosyjskiej literatury emigracyjnej*. „Przegląd Współczesny" 1923, styczeń—luty; W. Jakubowski, *Dzieje rusycystyki w UJ* [w:] *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków 1964.

[37] *Problemy literatury polskiej lat 1890—1939*. Warszawa 1972; *Droga przez półwiecze. O Polsce lat 1918—1968*. Referaty z Sesji Naukowych PAN i UW poświęcone 50 rocznicy odzyskania niepodległości. Warszawa 1969; *O wzajemnych powiązaniach literackich polsko-rosyjskich*. Tom poświęcony VI Międzynarodowemu Kongresowi Slawistów w Pradze. Warszawa 1969; *O potrzebie historii literatury*. Warszawa 1969; *Literatura polska wobec rewolucji*. Praca zbiorowa pod red. M. Janion. Warszawa 1971.

[38] J. Urbańska, *Radziecka powieść rosyjska w Polsce w latach 1918—1932*. Wrocław 1966; eadem, *Radziecka powieść rosyjska w Polsce w latach 1933—1939*. Wrocław 1968.

ne wpływy poszczególnych pisarzy rosyjskich i radzieckich oraz polskich. Niektóre z nich ukazały się już w okresie międzywojennym, inne, a tych jest większość — po II wojnie światowej. Z interesującego nas punktu widzenia ukazani zostali: Iwan Bunin[39], Antoni Czechow[40], Maksym Gorki[41], Sergiusz Jesienin[42], Juliusz Kaden-Bandrowski[43], Włodzimierz Korolenko[44], Leonid Leonow[45], Michał Lermontow[46], Włodzimierz Majakowski[47], Adam Mickiewicz[48] (ciekawe, że twórczość Juliusza Słowackiego nie wzbudziła w Związku Radzieckim w okresie międzywojennym najmniejszego zainteresowania), Wiktor Niekrasow[49], Władysław Orkan[50], Konstanty Paustowski[51], Stanisław Przybyszewski[52], Aleksander Puszikn[53], Lew Tołstoj[54], Julian Tuwim[55], Stefan Żeromski[56].

---

[39] E. Sabik, *Bunin — tłumacz Adama Asnyka*. „Slavia Occidentalis" 1960, nr 3 (dalej: „Slavia"); Z. Barański, *Iwan Bunin — tłumacz literatury polskiej*. Ibidem, nr 4.

[40] W. Fiszer, *Antoni Czechow (w 30-lecie zgonu)*. „Tygodnik Ilustrowany" 1934, nr 31; F. Siedlicki, *Czechow w Polsce międzywojennej*. „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego" (dalej „Kwartalnik") 1955, nr 3.

[41] *Proizwiedienija A. M. Gor'kogo w pieriewodach na inostrannyje jazyki. Otdielnyje zarubieżnyje izdanija (1900—1950). Bibliograficzeskij ukazatiel*. Moskwa 1958; F. Sielicki, *Maksym Gorki w kręgu spraw polskich*. Warszawa 1971; J. Leonarczyk, *Śladami nieurzeczywistnionych zamierzeń. M. Gorki i literatura polska*. „Slavia" 1960, nr 4.

[42] Z. Zbyrowski, *Czterdzieści lat sławy literackiej Jesienina w Polsce*. „Slavia" 1964, nr 1; W. Piotrowski, *Sergiusz Jesienin w polskiej literaturze międzywojennej*. Wrocław 1967; J. Przyboś, *Poeci żywiołu: Sergiusz Jesienin i Bolesław Leśmian*. „Kurier Literacko-Naukowy" 1926, nr 7.

[43] E. L., *Kaden Bandrouski pra stanowiszcza polskaj literatury i kultury*. „Literatura i mastactwa" 1935, 31 snieżnja.

[44] Z. Barański, *Włodzimierz Korolenko i literatura polska*. „Slavia" 1959, nr 2/3.

[45] J. Sałajczyk, *Teatr Leonida Leonowa*. Wrocław 1967; S. Dąbrowski, J. Swarzędzki, *Gogol na scenach polskich*. „Pamiętnik Teatralny" 1952, nr 1.

[46] I. Borsukiewicz, *Lermontow w Polsze*. „Russkaja Litieratura" 1966, nr 4; W. A. Kempa, *Lermontow w Polsce. Szkic bibliograficzny*. „Slavia" 1964, nr 4.

[47] *Majakowski w Polsce*. „Gazeta Warszawska Poranna" 1927, 22 maja; B. Jasienski, *Majakouski u Polszczy*. „Sowieckaja Biełorus" 1930, 20 krasawika; W. Duwakin *„Zarubieżnaja pieczat'" o Majakowskom*. „Mołodaja Gwardija" 1935 nr 4; J. Czernatowicz, *Włodzimierz Majakowski w Polsce. Bibliografia utworów poety i piśmiennictwo o nim*. „Życie Słowiańskie" 1950, nr 4; L. F. Fegelman, *Majakowskij w stranach narodnoj diemokracyi*. Moskwa 1952; B. Galster, *Polskie prace o Majakowskim*. „Slavia" 1967, nr 3; A. Fewralski, *Majakowski, Wandurski, Jasieński*. „Dialog" 1962, nr 9; F. Nieuważny, *Włodzimierz Majakowski*. Warszawa 1965.

[48] *Bibliografija russkich pieriewodow proizwiedienij Adama Mickiewicza*. Moskwa 1956; *Adam Mickievicz w russkoj pieczati 1825—1955. Bibliograficzeskije matieriały*. Moskwa 1957; W. Wiedina, *Bibliograficnij pokazcik prekładiw poezij Adama Mickiewicza na ukrainsku mowu (1827—1955)*. Kyiw 1957.

[49] A. Cesarz, *Niekrasow w Polsce*. „Kwartalnik" 1953, nr 6.

[50] G. D. Wierwies, *Wladyslaw Orkan i ukrainska litieratura*. Kyiw 1962.

[51] Z. Barański, *Konstanty Paustowski w kręgu spraw polskich*. „Slavia" 1959, nr 4.

[52] P. Ettinger, *Przybyszewski w literaturze rosyjskiej*. „Wiadomości Literackie" 1926, nr 31; A. L., *Stanislau Przybyszeuski*. „Sowieckaja Biełorus" 1927.

[53] W. Lednicki, *Aleksander Puszkin. Studia*. Kraków 1926; M. Jakóbiec, *Puszkin w Polsce*. Kraków 1939; M. Toporowski, *Puszkin w Polsce. Zarys bibliograficzno-literacki*. Kraków 1950.

[54] B. Białokozowicz, *Lwa Tołstoja związki z Polską*. Warszawa 1966; R. Gerlecka, Z dziejów recepcji Lwa Tołstoja w Polsce. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska", vol. XV, 6, sectio F, 1960, Lublin 1963; P. Grzegorczyk, *Lew Tołstoj w Polsce. Zarys bibliograficzno-literacki*. Warszawa 1964; F. Sielicki, *Lew Tołstoj w polskiej krytyce literackiej lat 1918—1939*. Wrocław 1960; idem, *Dostojewski w Polsce międzywojennej*. „Slavia" 1958, nr 2.

[55] K. Puszkarewicz, *Ju. Tuwim. Paet suczasnoj Polszczy*. „Uzwyszcza" 1928, nr 3.

[56] W. Sielskij, *Stiefan Żeromskij*. „Swezda" 1925, 25 nojabria; A. Sokolicz, *Twór-*

Odrębna kwestia to postawa Polonii Radzieckiej wobec zagadnień kulturalnych w ogóle, a w konsekwencji i wobec kultury polskiej. Ważne miejsce zajmuje praca W. Tęgoborskiego *Polacy Związku Radzieckiego*. Wydawnictwa opublikowane w ostatnich latach (J. Daszkiewicz, K. Kawecka, K. Sierocka, A. Slisz, M. Stępień) rozszerzyły naszą znajomość tematu, choć nie można jeszcze mówić o jego wyczerpaniu[57]. Szczególnie zaciekłe spory budził problem kultury proletariackiej, niezbyt oczywisty w całym ówczesnym świecie komunistycznym. Polacy znajdujący się w ZSRR stali w zasadzie na stanowisku wynikającym z uchwał II Kongresu III Międzynarodówki (1920), tj. zerwania z przeszłością i tworzenia nowej kultury zwycięskiego proletariatu. W kraju zajmowano stanowisko bardziej powściągliwe, aczkolwiek partia, dopiero walcząca o wyzwolenie społeczne, kwestiom kultury nie poświęcała zbyt dużo uwagi[58]. Niemniej jednak decydująca musiała być postawa kraju. Szczególnie wyraźnie zdawali sobie z tego sprawę ludzie, którzy go opuszczali: „Polskie masy pracujące w ZSRR nie są w stanie wytworzyć własnej proletariackiej kultury przy obecnym układzie sił klasowych poza związkiem z klasą robotniczą Polski"[59].

Literatura, teatr, w jakimś (w jakim?) stopniu film, także kontakty naukowe[60] były jednym ze źródeł wiedzy społecznej o Związku Radzieckim. Czynnikiem, który w ostatecznym rachunku decydował o jej zakresie, były jednak różnice ustrojowe. W ich pochodnych doszukiwać się należy wyraźnego kryzysu, jaki obserwujemy w płaszczyźnie więzi kulturalnych łączących ówczesną Polskę ze Związkiem Radzieckim.

---

czość Żeromskiego na tle ruchu społecznego w Polsce. Moskwa 1925; E. Czuchnowa, *Żeromski w szkole Turgieniewa*. Katowice 1967; E. Rzeszowski, *Stefan Żeromski a literatura rosyjska*. „Nauka i Sztuka" 1948, s. 58—63. W. Witt, *Stiefan Żeromskij*. Moskwa 1961.

[57] J. Daszkiewicz, *Prasa polska na Ukrainie Radzieckiej. Zarys historyczno-bibliograficzny*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" 1966, z. 2; K. Kawecka, *Z dziejów szkolnictwa polskiego w Związku Radzieckim 1917—1923*. „Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich" 1970; K. Sierocka, *Polonia Radziecka 1917—1939. Z działalności kulturalnej i literackiej*. Warszawa 1968; eadem, *Z dziejów czasopiśmiennictwa polskiego w ZSRR („Kultura Mas" 1929—1937)*. Warszawa 1963; A. Slisz, *Polska prasa komunistyczna w ZSRR w latach 1917—1927*. „Kwartalnik Prasoznawczy" 1958, nr 1/2, 3; M. Stępień, *Zagadnienia literackie w publicystyce Polonii Radzieckiej 1918—1939*. Wrocław 1968.

[58] Datę 3 czerwca 1932 r. nosi Dyrektywa KC KPP o zadaniach na froncie literackim (CA KC PZPR 158/V-1, t. 24). Zob. przyp. 10, także T. Peiper, *Sztuka a proletariat*. „Głos Literacki" 1929, nr 6; K. Frankowski, *Nie wietrzyć wszędzie zdrady*. „Sygnały" 1939, nr 71; T. Bujnicki, M. Stępień, *Kształtowanie się marksistowskiej krytyki literackiej w czasopismach: „Kultura Robotnicza", „Nowa Kultura", „Dźwignia", „Miesięcznik Literacki"*. „Ruch Literacki" 1960, nry 7—9; Idem, *Rozwój pojęcia „literatura proletariacka" w krytyce dwudziestolecia międzywojennego*. „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej" 1964, t. 2.

[59] „Proletariacka Prawda" 1930, nr 119. Cyt. za Filler, op. cit.

[60] D. Rederowa, *Formy współpracy PAU z zagranicą (1873—1953)*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej", Seria A: Historia Nauk Społecznych, z. 10. Warszawa 1966; J. Róziewicz, *Kontakty naukowe w latach 1919—1939*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1967, nr 4.